

Egy ismeretlen középkori drámai emlékünkt és európai rokonai

MEZEY LÁSZLÓ

Mikor a Magyar Tudományos Akadémia első osztálya keretében drámai emlékeink kiadásának munkálatai megindultak, nemigen lehet kétség a tekintetben, hogy e nagy jelentőségű irodalomtörténeti gyűjteményt két középkori játékunk nyithatja csak meg. Elsőnek csupán a »tractus Stellae« néven ismert és Hartwik püspök Agendájában ránk maradt vízkereszti játék, másodiknak viszont a Pray-kódex húsvéti játéka jöhetett számba. Az utóbbi, mint a középkori »ludus paschalis« egyetlen magyarországi képviselője élt a köztudatban, míg az előbbi gazdag dramaturgiájával — korban is régebbi lévén — a magyarországi drámát legkezdetein is méltóképpen képviseli. Mindkét játékunk kellő irodalommal rendelkezik és méltatásuk általában — különösen a Stella-é — jelentőségükhöz mért.¹

Drámai emlékeink új kiadása teljességre törekszik és ennek eredményeként a magyar korai középkornak az eddig ismerteknél több játékát fogja tartalmazni. A következőkben éppen ezek közül egy ismeretlen darabot fogunk bemutatni, mely a széles európai műfaji rokonságban is teljesen egyedül áll. Különleges megoldásának vizsgálata pedig jelentős összefüggések felismeréséhez vezetett a feudalizmus meggyökereztetése körüli osztályharccal.

Mielőtt azonban a húsvéti játék érdemleges vizsgálatát megkezdzenénk, kiterjedt rokonságának általános ismertetőjegyeivel, a »ludus« általában szokásos menetével elkerülhetetlenül meg kell ismerkednünk. Főként azért szükséges ez, mert így az általánosságok ismeretében a magyar játék különlegességei feltűnőbbé válnak és további összefüggéseinek vizsgálata is szilárdabb alapokon indulhat meg.

Az ezidőszerint ismert négyszáz »Quem queritis«-változat² vizsgálata lehetővé tette, hogy a húsvéti misztérium fejlődésében három fokozatot különböztessenek meg.³ Az első mindössze csak a sírt látogató Máriaék és az angyal párbeszédéről tud, a második már Péter és János apostolokat is szerepelteti, míg a harmadikban a feltámadott Krisztus is megszólal. Kétségtelen, hogy a magyarországi változatok csak az első fokozatot képviselik. Sem a sírhoz futva érkező két apostol, sem Krisztus bennük még szerephez nem jut. De az is bizonyos, hogy az első fokozat sok változata között is van egy olyan, melyhez különösen két utóbb ismertetésre kerülő magyarországi játékunk közelebb áll. Mielőtt azonban mindegyikük részletesebb tárgyalásába kezdenénk, röviden el kell mondanunk, hogy a »Quem queritis« kialakulásáról és valamennyi változat közös ismertetőjegyéről a kutatás jelenleg mit tud?

Az egész játék valójában csak abból a kis szertartásból alakult ki, melyről Hartvik zág-rábi kódexe alább minket is tájékoztatni fog. Ez a kereszt felemelésének rövid ceremóniája. Nagypénteken ugyanis egy előre elkészített sírban egy keresztet helyeztek el (Depositio crucis). Ezt azután húsvétvasárnap hajnalban, általában az alább ismertető módon⁴ onnét felvették (Elevatio crucis), és néhány antifona éneklése közben a templom nagy oltárára helyezték. Ehhez csatlakozott valamivel később a húsvét éjjeli szolgálatot befejező felelet »Dum transisset sabbatum...«⁵ éneklését követően egy rövid szertartás: a »Visitatio sepulchri«. Mindez az ünnepi matutinumot — éjjeli zsoltosmát — egyébként is záró »Te deum laudamus« kezdetű énekkel fejeződött be. A papság ennek éneklése közben tért vissza a kórusba, illetőleg szentélybe, ahol

¹ Európai vonatkozásaikkal Kardos Tibor foglalkozott: Középkori kultúra, középkori költészet. — A magyar irodalom keletkezése. — Budapest, 1942. 33—40. A részletes irodalom uo. — Hozzá még (a Stellára vonatkozólag) Karsai Géza: Középkori vízkereszti játékok. Pannonhalma, 1943.

² Young, Karl: The Drama of the medieval Church. I. Oxford, 1933. 239.

³ Uo.

⁴ Különféle külföldi megoldásokat: Chambers, E. K.: The Medieval Stage. II. Oxford, 1903 (1925). 1—59. Young, i. mű. 239—320. — Du Méril egy XIII. századi klosterneuburgi játékból idézi: »antequam sonentur matutinae«. Origines latines du Théâtre moderne. 1849. (hason más: 1896.)

⁵ »Midőn a szombat már elmúlt volna...«

minden további nélkül a hajnali óra — a laudes — éneklésébe kezdtek. De még előbb a sírnál erre kijelölt klerikusok egy rövid párbeszédet énekeltek.» *Quem quaeritis in sepulchro o christicolaec.*⁶ így hangzott e dialógus első kérdése. Ennek első szavait használtuk már mi is és használják általában, a játék rövid elnevezéséül. A »sírlátogatás« különböző magyarországi módjaival most fogunk megismerkedni.

Ez a »*Quem quaeritis*« kezdetű párbeszéd azonban eredetileg nem a sírlátogatás szer-tartásának dramatikussá tételére szolgált. Kezdeti rendeltetése szerint nem volt más, mint egy trópus, azaz egy gazdag melizmatikus dallam vázára költött szöveg. Trópus-formában — egyszerű szillabikus dallammal — a húsvétvasárnapi mise bevezető éneke — vagyis az introitus — előtt énekeltek.⁷ Innét került át erre a helyre, eredeti dallamával.

Röviden összefoglalva: a »*Quem quaeritis*«-kezdetű húsvéti játék az éjjeli zsolozsma utolsó fejezetéhez kapcsolódott és néhány antifona eléneklése után a *Te deum*mal fejeződött be.

*

Ettől a most ismertetett és Európában általában azonos lefolyású, és nálunk is ismert húsvéti játék előadásmódtól nem kis mértékben különbözik az a »*Quem quaeritis*«, mely mindössze csak néhány éve került elő egy kódexből, mely jelenleg a gráci egyetemi könyvtár őrizetében van.⁸ Sem a játék, sem az igen érdekes kódex eddig még ismertetésre nem található. Ezért látszik szükségesnek, hogy néhány szóval a játékunk otthonát alkotó kéziratot is bemutassuk.

A kódex műfaja szerint, úgynevezett Antiphonarium vagy Antiphonale, azaz a misén kívüli liturgia (zsolozsma-officium) énekeit tartalmazza, mégpedig a kódex régi voltának megfelelően még nem hangjegyekkel, hanem dallamjelölő neumákkal. Ez a legrégebbi teljes magyar zenei kódex ugyanis még a XII. század utolsó évtizedeinek egyikéből, de bizonyosan még 1190 előtről származik. Az 1192-ben kanonizált László királyról ugyanis még nem történik benne említés, jöllehet a többi magyar szentről (István, Gellért) énekeket találunk benne.⁹ Bár az írás, jellegzetes és már eléggé kifejlett gótikus minuzskula, határozottan a XII. század vége felé történő elhelyezése mellett szól, mégis van lehetőség a mintapéldány korának meghatározását illetően is. Kódexünk másolása idején már gondolni kellett volna a Magyarországon általánosan tisztelt¹⁰ Becket Tamás zsolozsmájának felvételére is¹¹. Ez nem történt meg. Bizonyára azért, mert a mintapéldányban sem szerepelt. Ez már magában is arra mutatna, hogy a kódex eredetijét a másolat koránál régebbi évtizedekben keressük. Az István-zsolozsma kezdetleges formája mindenesetre egy még igen korai, a kanonizáció évéhez (1083) közel eső officium-szerkesztési kísérletre mutat. Ez ismét amellett szól, hogy kódexünk mintapéldányának keletkezési idejét 1100 előttre, esetleg a Hartvik Agendájának elkészültét megelőző évekre tegyük.

Az a tény, hogy a magyar szentek (István, Gellért) énekei már megtalálhatók benne, a gráci könyvtár kéziratának magyar eredete felől nem hagy kétséget. A XV. században azonban már a stájer Seckau ágostonos kanonok-káptalanjának birtokában van¹² és innét került II. József kolostor-feloszlatásainak idejében Grácba. Magyar származási helyét teljes pontossággal megállapítani már nem lehet. Mégis, mivel az esztergomi patrónus Adalbert püspök nem zsolozsmával, hanem csak egy antifóna erejéig van képviselve,¹³ általánosságban arra következtetünk, hogy az antifónát Esztergom XII. századi erős riválisa, a kalocsai érsek hatósági területére, tehát Csanád, Erdély, Várad vagy Zágráb püspökségeibe kell helyeznünk.

Nos, ennek a kódexnek 83' folióján találjuk meg a minket érdeklő húsvéti játékot. Megtalálni valójában nem igen könnyű dolog. Hiszen csak szövegek vannak itt dallamaikkal és ezen felül mindössze az ünnep jelzésével. A használati utasítások (rubrikák) vagy egészen szűkszavúak vagy — mint esetünkben is — teljesen hiányoznak. Játékunk is, a nagyszombati hajnali zso-

⁶ »Mit kerestek a sírban ó Krisztus hívei?«

⁷ *Chambers*, id. mű 8—10., *Young*, id. mű 205—222.

⁸ Jelenlegi száma: 211. Leírása: *Kern, Anton*: Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz. — Teil 2. — Leipzig, 1939. 106—107. — Egyébként tévesen mondja »Antiphonale Benedictinum«-nak. Világi papok számára készült, mint ez kilences és nem tizenkettes (bencés) responsorium-rendjéből is világosan kitűnik. Kormeghatározásával az alább kifejtendő okokból nem értünk egyet.

⁹ f. 114. és f. 78.

¹⁰ Tiszteletére Esztergomban már 1200 körül társaskáptalan alakult, a század második felében pedig Mezősomlyón ágostonos remetekolostor. *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon. II/2. Budapest, 1890. 64—65. — 375.

¹¹ Becket érsek zsolozsmáját (dec. 29.) megtaláljuk az összes kéziratot és nyomtatott esztergomi és pálos breviáriumban.

¹² *Kern*, Handschriften. 106.

¹³ f. 94.

szöveg utolsó antifonája után (*Mulieres sedentes ad monumentum lamentabantur*), minden megjegyzés és bevezetés nélkül következik, mégpedig az »a« rövidítés feloldásából következethetően bizonyos antifónák formájában :

»a(antiphona) Et dicebant.

a(antiphona) Et respicientes.

a(antiphona) Quem quaeritis in sepulchro o christicole.

a(antiphona) Jhesum Nazarenum crucifixum o celi cole (!).

a(antiphona) Non est hic surrexit [sicut] predixit annunciate, quia surrexit de sepulchro.

a(antiphona) Uenite et uidete locum, ubi positus erat dominus alleluja, alleluja.

a(antiphona) Surrexit enim, sicut dixit dominus, precedet uos in galileam, ibi eum uidebitis, alleluia, alleluia, alleluia.

a(antiphona) Alleluia, alleluia, alleluia.

Laudate dominum (omnes gentes)

a(antiphona) Vespere autem sabbati, que lucessit (!) in prima sabbati uenit maria magdalena et altera maria uidere sepulchrum alleluia, alleluia.«¹⁴

A bevezető szövegek szokatlansága, a minden ismert rokonától eltérő befejezés ellenére is élesen felismerhető módon, íme itt van előttünk a legősibb húsvéti misztérium párbeszéde. Igaz : szokatlan helyen és szokatlan minőségben.

Vizsgálatát a két bevezető szöveg incipitjeihez megfelelő textus keresésével kell kezdeni. A kutatás nem is jár nagy fáradsággal, mert a kiegészítő szövegek, magában kódexünkben, a következő fóliókon is megtalálhatók. Az első antifóna teljes szövegében így hangzik : »Et dicebant ad inuicem, quis reuoluet lapidem ab ostio monumenti« a második : »Et respicientes uiderunt reuolutum lapidem, erat quippe magnus ualde alleluia.« Mindkettőt a 84' folion találjuk meg, mégpedig az előbbit, mint a húsvétvasárnap *Sexta*, (hatodik óra, déli 12 órakor), az utóbbit mint a *Nona* (kilencedik óra, d. u. 3 órakor) antifónáját.

E liturgikus használaton jelentőségben túlnő, előfordulásuk a »Quem quaeritis« előtt. Tudunk ugyan példát arra, hogy az »Et dicebant« antifonát a »Visitatio sepulchri« párbeszéde előtt, mintegy annak bevezetéseként, elénekelték, de e két antifóna így együtt szoros kapcsolatban egymással is, meg az őket követő párbeszéddel, eddigi tudásunk szerint csak a gráci kódex húsvéti játékában fordul elő. Mindkét antifóna *bibliui* szövegeket tartalmaz, mégpedig a párbeszéd tárgyát képező evangéliumbeli események előzményeit. Ez a sokak által liturgikus ihletésűnek tartott játéknak erős *bibliikus intonációt* ad.

Ámde, amilyen a kezdet, olyan a befejezés is. A Hartvik- és Pray-kódex játékaik vizsgálatára során is látni lehet, hogy ezek sokszáz megmaradt európai társuk példáján — a liturgikus hálaénekekkel, a *Te Deum*mal záródnak. Nem így a gráci kódex játéka. A párbeszédet szokásos módon befejező »Surrexit enim« antifóna után egy hármassal álló másik antifóna következik a 116. zsoltárral : »Laudate dominum omnes gentes...«, majd Mária Lukács-evangéliumbeli hálaéneke, (a *Magnificat*) a hozzátartozó antifónával, mintegy az elénekelt és eljátszott események szellemes összefoglalásaként : »Szombat elmúltával szürkületkor pedig, mely a hét első napjára virrad, eljőve Mária Magdolna és a másik Mária, megnézni a sírt alleluia.« Az ismert játékoktól nagymértékben eltérően bibliikus környezetben jelentkezés, húsvéti játékunk egyik, de nem egyedüli különlegessége.

A »Quem quaeritis« általánosan elterjedt változatának ismertetésénél, már e játékok dallamáról is szó esett. Meg lehetett állapítani, hogy dallama — első használatának megfelelően — szillabikus, egyszerű trópus-dallam. Ez a különlegesen *bibliikus* »Quem quaeritis«-változat, mint ahogyan a párbeszéd darabjait is antifónáknak nevezi, szövegeit valóban az antifónák gazdagabb dallamára is énekeltette. Ez játékunknak megint olyan sajátossága, minőre *Coussemaker* húsvéti játék-dallam gyűjteményéből¹⁵ sem tudunk példát felhozni. A dallam természetesen neumás, tehát még további vizsgálatra és pontos leolvasásra vár. Mégis kétségtelen, hogy ez a nem szillabikus, hanem díszesebb, antifonáló dallam a neumás jelölésben is félreismerhetetlen. Zenetörténészeink feladata lesz ennek a húsvéti játékunknak sajátos zenei megoldásáról részletesebben szólni.

A »ludus paschalis« előadásának módja — és egyben időpontja is — egész Európában általánosan az, hogy a hajnali zsoltó utolsó feleletéhez fűzi a dramatizált kis párbeszédet

¹⁴ Magyarul : »Antifóna : És így szóltak. Ant. : És odatekintvén. Ant. : Kit kerestek a sírban ó Krisztus hívei? Ant. : A megfeszített názáreti Jézust, ó mennynek lakói. Ant. : Nincs itt, feltámadt (amint) előre megmondotta. Hirdessétek, hogy feltámadt a sírből. Ant. : Jöjjetek és lássátok a helyet, ahová az urat tették alleluia, all. all. Ant. : Mert feltámadt, miként megmondotta az úr, előttetek meg Galileába, majd ott meglátjátok, all. all. all. Ant. : All. all. all. (Zsoltár) Dicsérjétek az urat minden népek. Ant. : Szombat elmúltával szürkületkor pedig, mely a hét első napjára virrad, eljőve Mária Magdolna és a másik Mária megnézni a sírt, all.

¹⁵ *Coussemaker, E. de. : Dramas liturgiques du Moyen Age. (1860.)*

és az éjjeli zsolozsmázást egyébként is lezáró Te deummal fejezi be.¹⁶ A gráci antifonále megoldása egészen más. A játékot két külön antifonával vezeti be, és a nagyszombati vecsernyével, az alkonyati zsolozsmával zárja. Ismét csak az általános gyakorlattal teljes szembefordulásról van szó. Youngnál találunk ugyan — ritka kivételként — egy olyan Sankt Gallenből származó esetet, amikor a »Quem quaeritis« a vecsernye bevezető trópusává lesz.¹⁷ Ez a megoldás a mi esetünktől mégis lényegesen különböző. A párbeszédnek ez a rövidre fogott, a tárgynál maradó és azt igen szellemesen összefoglaló és lezáró befejezése, ami a magyarországi játékot természetesen kapcsolja a rövid nagyszombati vecsernyéhez, a bencés Sankt Gallenben lehetetlen lett volna. Ezt akkor is biztosan állíthatjuk, ha éppen egy másik svájci bencés apátságából, Engelbergből, tudnánk példát felhozni egy a mi játékunkhoz szövegében és kismértékben dallamban is némileg közelítő megoldásra.

Húsvéti játékunk időpontjának meghatározása, nagyszombat vecsernyéje előtt, olyan különleges sajátosság, melynek mását, de még csak távoli rokonát sem tudjuk Chambers, Young, vagy akár Coussemaker gyűjteményéből előkeresni. Ennek az ezek szerint egészen hazai különlegességnek okát adni ma még nem tudjuk.

Mindezek után joggal mondhatjuk el, hogy a szövegek kiválasztása, a trópusból húsvéti játékká fejlődő dialógus alkalmazása, a szokottnál díszesebb dallam énekeltetése, a rövid nagyszombati vecsernyének befejezésül a játékhoz kapcsolása, mindmegannyi *sajátos hazai megoldás*. Mindezek együttvéve a sokszáz egymástól alig eltérő »Quem quaeritis«-tól *komoly mértékben különbözővé, egészen különlegesen magyarországi »ludus paschalissá«* teszik a gráci kódex szövegét.

Valóban csak szövegről beszélhetünk, miután kódexünk, mely minden tekintetben szűkszavú, itt is csak a szöveg és a dallam közlésével elégszik meg. Ez nem különösebben csodálatos. Hiszen az antifonálunkhoz hasonló korális könyvek természetes kiegészítéseiül a különféle szertartáskönyvek, Ordinariumok szolgáltak, melyek éppén a cselekvényekre vonatkozó előírásokat tartalmazták, míg a kóruskönyvekben található szövegekre csupán utaltak. Különben is teljesen indokolt az a feltevés, hogy játékunk előadásmódja attól, amit Hartvik Agendájában és a Pray-kódexben írva találunk, aligha különbözött. Hiszen az előadás, a szertartásos cselekmény, az idő és hely különbözőségéből semmi változást sem szenvedhetett. Mindössze a két másik magyarországi játékban nem szereplő antifonák előadásmódja felől lehet némi kétségünk. Ámde ez is könnyen eloszlatható, ha tudjuk, hogy az antifonák előadásmódja már magában bizonyos »dramatizálásra« ad lehetőséget. Az antifonát ugyanis a kántorok intonálják, és a kórus vagy más énekesek folytatják. A mi esetünkben ez így alakulna.

Kántorok: »Et dicebant ad inuicem«

(a Máriákat alakító) énekesek: »...quis reuoluet lapidem ab ostio monumenti alleluia.«

Kántorok: »Et respicientes uiderunt«¹⁹

Énekesek: »...reuolutum lapidem, erat quippe magnus ualde alleluia.«²⁰

A többi ének előadása a Hartvik-Agendával és a Pray-kódexszel — mint hamarosan látni is fogjuk — egyező lehetett.

*

A gráci kódex játéka legfőbb jellegzetességének nem előadásának szokatlan időpontját, nem is az általában szokásosnál díszesebb zenei alakítását, hanem hangsúlyozottan *bibliikus jellegét* tartjuk. Ez a különbség az, melynek révén a magyarországi »ludus« európai kortársaitól és rokonaitól félreismerhetetlenül és igen jelentős módon különbözik. A párbeszéd bibliai szövegekbe, evangéliumi és zoltárrészletekbe ágyazva jelenik meg, és befejezéseként a »húsvéti öröm« kifejezésére sem a »stylus ecclesiasticus« Te Deum laudamus, az úgynevezett ambroziánus hálaének szolgál, hanem a 116. zoltár és Mária evangéliumbeli éneke, a Magnificat.

Igen jelentős sajátossága még e ludusnak az is, hogy a másik két magyarországi példától eltérően *nem liturgikus cselekmény függvényeként jelentkezik, hanem ellenkezőleg egy liturgikus órát a játék befejeződéseként alkalmaz. A játék így kerül a liturgia fölé*. Erre az esetre egyáltalán nem áll egy német kutatónak, Schwieteringnek a húsvéti játék kizárólagosan liturgikus ihletéséről hangoztatott véleménye.²¹ *Ez a magyarországi játék különös megoldásával nem az*

¹⁶ 1. 4. j.

¹⁷ Young, id. mű. 246.

¹⁸ Schubiger, Anselm: Musikalische Spicilegien über das liturgische Drama des Mittelalters und seine Musik. V. Band., Berlin, 1876. 35. és 55. melléklet. Az adatra Falvy Zoltán hívta fel figyelmemet.

¹⁹ »És így szóltak egymáshoz, ki hengeríti el a követ a sírbolt ajtajából«.

²⁰ »És odatekintvén, látták a már elhengerített követ, mely igen nagy volt«.

²¹ Schwietering J.: Über den liturgischen Ursprung des Mittelalterlichen geistlichen Spiels. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Litteratur. 1925. 1—19.

egyházi stílus, hanem biblikus élmények megjelenítésére törekvés kifejezője. Kevéssé liturgikus és nyugati mértékkel mérve, kevésbé egyházas megoldás ez.

Ha ennek a megoldásnak okát keressük, szükségképpen keletkezése korának társadalmi viszonyaihoz jutunk el. Kódexünk a XII. század második feléből származó lejegyzés ugyan, de nincs okunk a tekintetben kételkedni, hogy mintapéldánya régebbi, és mint fentebb bizonyítottuk is, az 1100-as év előttre helyezhető. Az István királyt dicsőítő szövegeket és dallamokat létrehozó irodalmi és zenei készség igen valószínűvé teszi, hogy a húsvéti játék sajátos hazai megformálására, a magyar klerikusokban ekkor már elegendő képesség volt. Ez a képesség különböző hatásokra sajátos irányba fejlődött.

Az egyik a magyar társadalmi fejlődés e korbéli állapota, melyet a prefeudalizmusból a feudalizmusba való átmenet jellemez. Súlyos társadalmi rengésekkel járt ez, amik az addig szabadállapotúak szolgáskorba süllyedésével, az elszegényedésnek a nyomorhajutással egyenlő mértékével, kereken az osztályharc kiéleződésével érzékeltethetők. Ezek a társadalmi változások ekkor találkozhattak azokkal az áramlatokkal, melyek az akkor még egyébként is fiatal kereszténységgel egyidősek, és amelyek Gellért püspök tanúsága szerint a magyar egyház kezdeteit is már eretnek törekvésekkel terhelik.²² Ezek az áramlatok a társadalmi változás áldozatainak sorsuk javítását célzó vágyaival keresztelkedhettek, és olyan vallásos magatartást alakítottak ki, mely a feudális egyház egyes hivatalos szertartási formáinak a maga sajátos *biblia ihletésű felfogásának megfelelő átalakítását* is kívívta.

Aligha lehet kétségünk afelől, hogy a Kálmán idejében tartott első esztergomi zsinat egyik rendelkezése ezekkel a törekvésekkel szemben kialakult egyházi álláspontot fejezi ki. E statutum szerint »az egyházban semmit ne olvassanak, vagy énekeljenek, hacsak nem azt, amit a zsinat jóváhagyott.« A most bemutatott biblikus játék nyilván mutatja, hogy ezek a gyanakodva nézett törekvések némelykor sikerrel jártak,²³ legalábbis a húsvéti játék esetében és a műveltebbek rendelkezésére álló eszközökkel.

Ez a megállapításunk természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül az ország déli határán jelentkező eretnecség sajátosságaihoz fakadó és vele szemben támasztható nehézségeket. Ezek között elsősorban a katharok kezdeti bolgár formájának általában ószövetség ellenességét kell említeni. Esetünkben elsősorban rájuk kell gondolni, mert a gráci kódex eredeti magyar otthona mindenképpen az ország déli részein keresendő. De meg maga Gellért is, kinek tudósítása oly fontos számunkra, egyházmegyéje déli határán már a görög birodalom északi tartományainak eretnekeiről szerezhetett tudomást. Az ószövetséggel szemben kialakult merev felfogásuknál enyhébbek voltak az újszövetség megítélésében.²⁴ Szertartásaiknál Lukács és Márk, sőt Máté evangéliumaiból is használtak részleteket. Csupán a legradikálisabbak építettek elsősorban a »neoplatonikus« János evangéliumra. Biblikus játékunk szövegei közül a két bevezető antifóna Márk, a befejező »Vespere autem« Máté evangéliumából való.

Tudjuk azonban, hogy a középkori eretnecség kathar formájában is a bibliával szemben legalább részben elutasító magatartásán is *túljutott*. Olyan mértékben történhetett ez meg, amilyen mértékben a katharizmus szembefordulását a feudális egyházzal olyan mozgalmak is osztották, melyek már nem voltak bibliaellenesek. Ellenkezőleg. Mivel egyházi és társadalmi reformtörekvéseikhez csak a biblia egésze szolgáltatott argumentumokat, könyvei között nem válogathattak. És éppen ezek a mozgalmak voltak a középkori laikus vallásosság kifejezői. Nevük mellé is azért kapták e jelzõt, mert a vallásos élmények forrása számukra inkább, részben kizárólagosan, a hivatalos »egyházi stílus« szövegei helyett, a szentírás volt. A most ismertett sajátos európai viszonylatban is teljesen egyedülálló magyar húsvéti játék-megoldás mögött ezt a főként bibliából táplálkozó vallásos magatartást kell látnunk. *A gráci könyvtárba került magyar antifonálé húsvéti játékát ezért mondjuk joggal biblikusnak.*

²² Molnár Erik: A feudalizmus kialakulása Magyarországon az Árpádok korában Budapest, 1952, 17—19. — Gellért püspök tudósítása. Borst, Arno: Die Katharer. — Schriften der Monumenta Germaniae Historica. — Stuttgart, 1953. 78.

²³ »In ecclesia nihil legatur, vel cantetur, nisi quod synodo fuerit collaudatum.« Marczali Henrik: Enchiridion. 1. Jóllehet e mondat csak a Decretum Gelasianum (De libris non recipiendis) bevezetése, itteni körülmények kívánta használata nem lehet kétséges. — Az idézett hely jelentőségére Kardos Tibor hívta fel a figyelmemet.

²⁴ A katharok változatos bibliaértékelésére: uo. Borst, id. mű. 156—162.